

Gál Katalin

Partikuláris versus periférikus. Kolozsvári egyetemisták informális gazdasági stratégiái

A romániai és ezen belül a kolozsvári informális gazdasági stratégiák megismerésének folyamatába be kell illesztenünk a tetten érhető vagy megfigyelhető tevékenységek ismeretén túlmenően azt a vizsgálati szempontot is, amely nem a konkrét informális gyakorlatok oldaláról közelítve ismeri meg az informális szférában tevékenykedőket, hanem csoportokat célozva térképezi fel azt, hogy milyen stratégiák, vagy gyakorlatok rejlenek az adott partikularitások (értsd partikuláris csoportok) mögött. Jelen esetben a megcélzott partikularitást a kolozsvári egyetemisták csoportja képezi, akik azon túlmenően, hogy jelenlétükkel olyan gazdasági szektorokat hoztak létre, amelyek kifejezetten erre a csoportra specializálódtak, sajátos, csak rájuk jellemző informális gazdasági stratégiákat is „kifejlesztettek”. Gál Katalin szociológus, jelenleg a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktori hallgatója; email címe: gal_katalin@yahoo.com

Az informális gazdaság makroértelmezése alapján a gazdasági szerkezetváltozás számos nem piaci cselekvéssel (is) jár(t). Ennek ismeretében az ún. plurális gazdaság mechanizmusait kell megértenünk, amely tartalmazza a kapitalista piacgazdasági jellemzők mellett a háttér- vagy informális gazdaság aspektusait is. Ebbe a folyamatba illeszkednek be a kolozsvári egyetemisták is, és ebbe a kontextusba ágyazva kell vizsgálnunk informális gazdasági stratégiáikat.

A korábbi elméleti és fogalmi meghatározásokhoz¹ illeszkedve jelen tanulmányban a kolozsvári egyetemisták példáján egy mikroelemzés elkészítése a cél. Az egyetemista populáció kvalitatív vizsgálatán keresztül megismerhetjük az általuk létrehozott informális piac, valamint az azt jellemző informális tevékenységek jellegét, működési logikáját, az egyetemista életmódhoz, illetve a formális munkaerőpiachoz való illeszkedését.

A vizsgálat minőségi módszerekre épül. A kutatást egy screening előzte meg az előzetesen felmerült vizsgálati kérdések tesztelése, valamint újabb kutatási kérdések beazonosítása céljából. Elemzésem (2005. március–május időszakban) nem elsőéves és nem kolozsvári nappali tagozatos román és magyar egyetemistákkal készült, fél-strukturált interjúkra alapoz. A kiválasztás kritériumait azzal indoklom, hogy az informális hálózatokba való belépés, valamint a diákokra jellemző pénzszerzési módok jobban megragadhatók a nem a származási családjukkal élő és felsőbb éves diákok megkérdezése révén. A további alkalmazott eljárás a megfigyelés volt, amely az informális piacokon való aktív és passzív részvétel révén valósult meg.

A vizsgálat tehát az egyetemisták ún. *underground gazdaságának* megismerését célozza. Ebben az értelemben a kutatás során az *informális* fogalmának a következő (saját) operacionálisan definiált definícióját használom: informális tevékenységeknek tekintem mindazokat az egyetemisták által működtetett gazdasági tevékenységeket, amelyek során a formális ellenőrzésen kívül eső olyan

1. Jelen kutatást egy korábbi, a kolozsvári informális gazdasági stratégiákat célzó előzte meg (Gál 2004). Az abban megfogalmazott, a mikro-elemzésben használatos és elfogadottnak tekintett operacionális definíciót módosítva használom ebben a kutatásban.

gazdasági csere megy végbe, ahol a résztvevők (azaz a diákok) anyagi javakra vagy szolgáltatásokra tehetnek szert. Eszerint csupán az anyagi haszonnal nem járó – azaz a tőke közbejötté nélkül működtetett – kölcsönös segítségnyújtás és saját munka esik ki a vizsgálat köréből, jól lehet általános megközelítésben ezek is informálisnak tekinthetők.

INFORMÁLIS VAGY MÁSODLAGOS (MUNKAERŐPIAC)?

Az informális szektor vizsgálata folyamatosan nehézségekbe ütközhet, ez attól is függ, hogy mely vetületét kívánjuk megismerni. Ez a gazdasági szféra jellegénél fogva – mivel hivatalos statisztikákban meg nem jelenő gazdasági cseréket fed – gyakran a másodlagos munkaerőpiac azonosítójaként jelenik meg. A „bejelentetlen” (*unreported*) vagy a „bejegyzetlen” (*unrecorded*) jelzők is mind ezt támasztják alá (vesd össze Harding–Jenkins 1989, Portes 1994).

A különböző megközelítést alkalmazó kutatók közös megjegyzése, hogy mérni az informális szektort, annyit jelent, mint „mérni a mérhetetlent”² (lásd például Castells–Mallenkopf 1992, Centeno–Portes 2003, Portes 1994, Sassen 1994, Sik 1996). Az eredetileg társadalomtudósok – szociológusok, antropológusok, közgazdászok – által definiált gazdasági jelenség a politikai diskurzusokban és az általános politikai vezérelvekben retorikai elemként jelenik meg, és a legtöbb esetben mítosz (is) övezi³ ezeket a reprezentációkat.

A nyilvános, normálisnak tekintett életviteltől eltérő „háttér”*informális* megítélésének társadalmi attitűdjeit jól érzékelhető ambivalencia jellemzi. Felvetődhet ugyanis a kérdés, hogy – felügyeleti ágens hiányában – ki az, aki ellenőrzés alatt tartja az informális gazdaság szereplőit. Ennek a megválaszolásában az illegális és informális közti alapvető különbségtétel segít, amely a termék előállításának és forgalmazásának motivációjában, illetve konkrét módozataiban ragadható meg, azaz hogy tiltott-e vagy sem, továbbá van-e „formális változata” az illető tevékenységnek. Az illegális vállalkozásokat, amelyek nem megengedett javakat és szolgáltatásokat termelnek és forgalmaznak, gyakorta kísérik erőszakos egyezmények. Ebben az értelemben ez a típusú gazdasági csere közelebb áll a formális gazdasághoz, hiszen mindkettő az erőszak valamilyen intézményét birtokolja. Ezzel ellentétben az informális gazdaságban résztvevők számára e szektort valamiféle védettséget biztosít (Portes 1994:430–432): az állami beavatkozás hiánya eredményeképpen ugyanis az informális cserét a különféle – gyenge vagy erős – kötések, valamint a tőkefajta mentén szerveződött tiszta piaci erők megnyilvánulásaként írhatjuk le (vesd össze Harding–Jenkins 1989:172).

A továbbiakban a munkaerőpiac jellemzőinek bemutatása következik, hiszen gazdasági tevékenységek, piaci cserék leírására irányul az elemzés. Az informális gazdasági szféra – jellegéből adódóan nem véletlenül – gyakran a másodlagos munkaerőpiac azonosítójaként szolgál. Ennek okát a másodlagos munkaerőpiac jellemzőiben kereshetjük: a munkaerőpiac ezen szférája kevésbé stabil foglalkoztatási formát nyújt alacsony bérezéssel, korlátozott fejlődési lehetőségekkel és gyakran rossz munkakörülményekkel. Ugyanakkor rugalmas foglalkoztatáspolitikát fed, alkalmi vagy bedolgozó jellegű munkára ad keretet. S mivel a formálison kívül eső gazdasági szféra, bizonyos megközelítésekben éppen a fentiekben leírtakkal jellemezhető, így nem vélet-

2. A kijelentés arra utal, hogy az informális tevékenységeket sehol sem regisztrálják a hivatalos statisztikákban, illetve az érdekeltek is törekszenek ennek eltitkolására.

3. A megnevezés Philip Harding és Richard Jenkins hasonló című művéből származik (1989).

len az egybeesés. A másodlagos munkaerőpiac vizsgálati dimenziói mentén tehát jellemző rá az instabilitás, a tervezés idődimenzióit tekintve rövid távú tevékenységek munkaerő-piaci keretét képezi, a legalitás/illegalitás viszonyban többnyire illegális tevékenységeket fed és kevésbé szervezett. Ebben a megközelítésben tehát az informális akár azonos is lehet a szekundér munkaerő-piaccaal. Felmerülhet tehát a kérdés, hogy a diákok által létrehozott és működtetett informális szféra mennyiben azonos a kolozsvári szekundér munkaerő-piaccaal.

A tanulmány további részeiben a kutatási hipotézisek megfogalmazása után az empirikus eredményekre alapozva a kolozsvári egyetemisták informális gazdaságát, az ebbe a szférába tartozó tevékenységek bemutatását kísérem meg.

A kutatás hipotéziseit a korábban felvett vizsgálati kérdések és támpontok tükrében fogalmazhatjuk meg. Az elemzés szemléletmódja nem tevékenységközpontú, hanem a csoport (a kolozsvári egyetemisták) megismerése révén célozza meg a populációra jellemző sajátos informális gazdasági, ha úgy tetszik, túlélési stratégiák megismerését, feltérképezését. Így az elsődleges cél a feltehetően rendkívül változatos tevékenység-típusok megismerése. Ebben az értelemben egyik hipotézisem értelemszerűen az, hogy mivel ez a sajátos csoport, a kolozsvári egyetemisták csoportja is rétegzett, a tevékenységek is az „igazi” munkaerőpiachoz és informális gazdasági stratégiákhoz hasonlóan változatosak. Továbbá az egyetemistákra eltérő, csak köreikben felfedezhető informális gazdasági vagy túlélési stratégiák jellemzőek. Ebből adódóan a következő vizsgálati kérdés az, hogy az informális/formális elhatároláshoz is sajátos viszonyulásmódot alakítanak ki, így átértékelődik a legális és illegális szférához való viszony. Központi kérdésként azt vizsgálom, hogy mennyiben valós feltételezés az, hogy a diákok, státusukból adódóan, a szekundér munkaerőpiacot célozzák meg, azaz a kolozsvári egyetemisták által létrehozott és működtetett informális gazdasági szféra fedi vagy sem a kolozsvári másodlagos munkaerőpiac egy részét?

A diákstátushoz kapcsolódó munkavállalásnak milyen vélt vagy valós funkciói lehetnek? Az ebből a státusból adódó munkaerő-tapasztalatok hogyan kapcsolód(hat)nak majdani formális alkalmazotti státusukhoz? Milyen típusú tevékenységeket ölel fel ez a csoport? Létezik-e Kolozsváron a gazdasági tevékenységeknek egy olyan szektora, amely kizárólag ezt a népes populációt célozza meg munkaerő-igénye kielégítése céljából? Mennyire jellemző a hálózatok mentén történő munkaerő-rekrutáció, illetve, ezek a hálózatok milyen mértékben épülnek az erős és a gyenge kötésekre.

EGYETEMISTÁK ÉS PIACOK KOLOZSVÁRON

Kolozsvár egyetemi városként való címkézése a felsőoktatási intézmények, valamint az ezekben az intézményekben rekrutálódott egyetemisták számával magyarázható. A fővárost követően minden bizonnyal itt tanul a legtöbb egyetemista az országban.⁴ A diákok jelenléte nagymértékben meghatározza Kolozsvár arculatát, életmódjukkal mintegy beépülnek abba.

Ezekre a diákokra státusuknál fogva sajátos életmód jellemző, ami természetesen nem választható el a környezetben végbement gazdasági-társadalmi változásoktól és kihívásoktól, mint például

4. Becslések szerint több mint 60 000 egyetemista tanul jelenleg Kolozsváron. Csak a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 40 000 körüli a diákok száma. Kutatásom alanyait a kolozsvári egyetemisták képezik nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, elemzésem nem tér ki a különböző nemzetiségekhez tartozó diákok esetleges etnikumspecifikus jellemzőire.

dául a rendszerváltás, a globalizáció, a kockázati társadalom kiépülése, az ifjúsági korszakváltás stb. (vesd össze Gábor 2000, Péter 2003). Ezek a faktorok együttesen azt eredményezték, hogy a fiatalokra ma számos kényszer nehezedik, ez pedig az iskolai versenyben, az önállósodás folyamatában és a piaci szereplővé válásban mutatkozik meg, és olyan válaszreakciókat generáltak, amelyek egy, csak a fiatalokra jellemző életmódot hoztak létre. Ahelyett, hogy a fiatalok tervezhető stációkat élnének meg a képzésük során, valamint a munkaerőpiacra való kerülés vagy a származási családtól való leválás folyamatában, ma egyre hosszabb időt töltenek a (meghosszabodott) ifjúsági életszakaszban. Ez azt eredményezi, hogy a fiatalok szerepeit és kapcsolatait már nem szabja meg, nem írja elő és nem is biztosítja egy hagyományos autoritás, így a szerepek átalakításának folyamatos kényszere válik jellemzővé. Mindez ugyanakkor egzisztenciális vagy pszichológiai bizonytalansághoz és veszélyeztetettséghez is vezet. Egy másik befolyásoló tényezőnek vagy következménynek tekinthető a piaci modell növekvő dominanciája a társadalom szervezésében. A társadalmi életnek egyre több területe válik fogyasztóivá, ennek pedig számos következménye van. Ebben a folyamatban pedig az egyetemisták csoportja potenciális fogyasztók rétegeként jelenik meg (Gábor 2004:18–19).

A szakirodalom két forgatókönyvet állapít meg az ifjúsági korszakváltás kontextusában: a munkanélküliségi scenáriót és a szabadidős scenáriót. Az első esetében a fiatalok jelentős munkaerő tartalékot jelentenek, a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorának tartalékát képezik. Ezt a jelenséget két-ország modellként írják le, hiszen létrejön ebben a forgatókönyvben a társadalom alatti osztály reprodukciója. Ez komoly kockázatokkal jár, az intézményesített konfliktusok (rasszizmus, etnikai, ifjúsági zavargások) bölcsője. A szabadidős scenárió letörli a stigmát e nem-foglalkoztatottakról, akik egy új „dologtalan” szabadidős osztály alapját képezhetnék. Kialakult az ifjúsági státusz, felértékelődött a tanulás, és megfigyelhetővé vált a társadalom középosztályosodása: kiépült a szabadidő- és szórakoztató ipar, amelyben a középosztályosodó fiatalok nem tagok, hanem fogyasztók, és a fogyasztói iparban verseny van ezekért a fogyasztókért (idézi Gábor 2004).

Az életmódot a fentebb említett makro-gazdasági és társadalmi tényezőkön túl jelentősen meghatározza a származási család oldaláról a szülők társadalmi-foglalkozási hovatartozása, iskolázottsága, a lakóhelyi körülmények és a lakásviszonyok, a jövedelem, és a rendelkezésre álló tőketípusok. Ehhez hozzáadódik az egyén középiskolai pályafutása, a korcsoportra jellemző és átvett szocio-kulturális tényezők sora, maga a szocializáció (legyen az családi vagy iskolai), illetve a felhalmozott vagy rendelkezésre álló gazdasági, társadalmi és kulturális tőke, kapcsolatok stb. Elméleti megközelítések tekintetében az ún. weberi megközelítés alapján a gazdasági jellemzőkkel leírható egyén társadalmi cselekvésének egyik mozzanataként jelenik meg az életmód, az ún. bourdieui megközelítésben pedig az életmód a környezeti strukturális és (a társadalmilag és kulturálisan meghatározott) viselkedésbeli elemek közötti kölcsönhatások eredménye (vesd össze Ruzsuly 2004:25). Jelen vizsgálat az életmód pénzszerzési gyakorlatának vetülete tekintetében releváns információkat vesz alapul, így beilleszkedik a két elméleti megközelítés közé. Az életmód (amely magába foglalja az időfelhasználást is) a következő aspektusokban ragadható meg: biológiai, fiziológiai szükségletek kielégítésére fordított idő és energia, továbbá a társadalmi létből levezethető kööttségeknek (munka, tanulás, közlekedés stb.) való megfelelés, végül pedig a szabadon felhasznált idő. A diákéletmód sajátos volta is ezekkel az aspektusokkal ragadható meg, a vizsgálat során pedig a pénzszerzési stratégiák leírása révén ezek közül értelem-

szerűen a társadalmi létből levezethető kötöttségek munkára vonatkozó vetülete és a szabadidő felhasználás kerül majd előtérbe.

Az életmód általános változása tekintetében, de diákéletmódról beszélve sem tekinthetünk el a romániai rendszerváltásnak a mindennapi életre, az életvitelre gyakorolt hatásáról, azaz, hogy a munkapiaci és gazdasági szerkezetváltozás nyomán a piaci mechanizmusok szigorúan keresleti-kínálati alapon működnek. Ennek következménye, hogy az egyének életvilága szintjén is radikális változások következtek be (Péter 2003:25-32). Ebbe a gazdasági-társadalmi kontextusba illeszthetők be és ehhez kapcsolhatók a korábban már érintett, az ifjúsági életszakaszban beálló változások is.

A továbbiakban a leírt társadalmi-gazdasági aspektusokba ágyazottan és azok figyelembevételével kerülünk közelebb ehhez az ifjúsági csoporthoz azáltal, hogy a kolozsvári egyetemistákra jellemző életmód informális pénzszerzési vetületeit ismerjük meg.

„VÁROS A VÁROSBAN” – EGYETEMISTÁK KOLOZSVÁRON

Mint már korábban is utaltam rá, Kolozsvár arculatát, az egész városképet, a szolgáltatások kiépülését és típusát jelentősen befolyásolja az itt lakó népes diákpopuláció. 1992 után, de különösen 1994 óta a diákok száma rohamosan növekedett – például a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanulók száma 2002-ig megduplázódott.⁵ A becslések szerint több mint 60 000 lelket számláló egyetemista népesség jelentős fogyasztói erővel bír, ezért erre a társadalmi csoportra épül a kolozsvári szolgáltatóipar számos szegmense: például a szórakoztatóipar, az ingatlanközvetítések, a munkaerőpiac kereslete stb.

A kolozsvári egyetemek vonzáskörzetét többnyire az erdélyi megyék képezik – elsősorban a székelyföldi megyék (Maros, Hargita és Kovászna), de Kolozsvár vonzásköréhez tartozik Brassó, Bihar, Beszterce-Naszód és Szatmár megye is. A magyarul tanulni vágyók is javarészt az említett megyékből kerülnek ki. A kolozsvári diákok nagyrésze nappali tagozaton tanul, és a város vonzáskörét tekintve az sem meglepő, hogy a nagy többség nem kolozsvári születésű, tehát ennél fogva nem szüleivel, hanem kollégiumban vagy albérletben (házinénis/-bácsis, más diákokkal, esetleg egyedül bérelt lakásban) lakik (Pásztor–Péter 2003). A diákpopuláción belül megnyilvánuló egyik jelentős életmódbeli különbséget a lakóterek kialakításában érhetjük tetten, amelynek milyensége a családi otthoni környezet befolyásától, valamint az anyagi szempont fontosságától függ. A fentebbi szempontok alapján Gergely (2004) a diákok lakásmintáit a következő kategóriákba sorolja: szállás, ideiglenes lakás, átmeneti „otthon”, otthon. Láthatjuk, hogy ebben a tekintetben is eltérések észlelhetők: a diákok a lakáskereséskor, de igazából már a továbbtanulást választva szembesülnek az új életmóddal járó anyagi vonzatokkal, kényszerekkel.

A vizsgálat szempontjából fontos megemlíteni a két legfontosabb kolozsvári kollégiumi központot vagy campust. Ez a Haşdeu és az Observatorul bentlakáskomplexum, ide koncentrálódik a kolozsvári kollégista diákok legnagyobb része, így a pénzszerzési lehetőségek és hálózatok kiépítése is elsősorban itt zajlik. Jóllehet a diákok száma messzemenően magasabb, mint a rendelkezésre álló kollégiumi helyek száma, ezek a „különítmények” kellően nagyok ahhoz, hogy

5. Az 1994/1995-ös tanévben 13 164 diák, a 2001/2002-es tanévben pedig már 25 961 tanult a BBTE-n (Pásztor–Péter 2003).

úgymond önálló életük legyen.⁶ További kollégiumok/bentlakások⁷ találhatóak a Măraști negyedben (Műszaki Egyetemhez), valamint megemlítendők a Protestáns Teológiai Intézet kollégiumi épületei (Gergely 2004). A kutatás egyik terepét ezek a „diáktársadalmi” terek képezték. E struktúrában nyilvánvaló, hogy aki nem bentlakó, az – ha nem a szülei lakik – kintlakónak minősül (azaz bérelt lakásban lakik). A lakásbérlés gyakorlatilag az egész városra kiterjed, a hely kiválasztása pedig a rendelkezésre álló erőforrások és a lakótársak függvénye, de ezen túlmenően nem elhanyagolható a tanintézménytől és a szórakozóhelyektől való távolság, valamint a tömegközlekedés nyújtotta összeköttetések milyensége sem. A kutatás másik terepét ezek az albérleti lakások képezték, illetve azok a közös társadalmi terek – főként kocsmák⁸ – ahol mind a bentlakó, mind a kintlakó diákok elérhetőek voltak.

A felsoroltakból látható, hogy a már említett többdimenziós expanziós folyamatok kolozsvári viszonylatban is tetten érhetőek, példázhatóak. A továbbiakban, miután valamelyest jellemeztem és kontextualizáltam a vizsgált populációt, kezdeti feltevésemből kiindulva, miszerint ezt a partikuláris csoportot sajátos informális gazdasági stratégiák jellemzik, ezen stratégiák leírása következik. Nem céлом a diákokra jellemző összes tevékenység-típust leírni, illetve rájuk vonatkozó listát összeállítani. A tevékenységek jellegének feltárása, a formális-informális kapcsolódási pontjainak azonosítása a cél, valamint az, hogy megtaláljam az egyetemistából „kiképződött” majdani szakember helyét ebben az összefüggésben.

„TÚLÉLNI, ÁTÉLNI, MEGÉLNI”

A diákok Kolozsvárnak egy mindig jelen levő, folyamatosan növekedő, de állandóan változó lakórétegét vagy csoportját képezik. S bár a diákstátus átmeneti, mindenképpen meghatározó életciklust jelent, és egy olyan társadalmi réteget hoz létre, amelynek megvan a maga logikája, gondolatmenete, életstratégiája, életvezetése, így a maga informális vagy formális gazdasága is.

„Egyszer élünk, ez többet nem jön vissza, nem mindegy, hogy hogy éled le ezeket az éveket. Ide pénz kell!”⁹ (harmadéves fiú)¹⁰

A diákok gazdasági stratégiájának kutatását az is legitimálja, hogy egyre jellemzőbb tendencia, s nem kizárólagosan a távoktatásos vagy levelező tagozatos hallgatók körében, hogy a tanulás mellett dolgoznak. Ebben a kontextusban ismételten körvonalazódnak a kutatási kérdések, azaz

6. A Hașdeu és az Observatorul bentlakásban mintegy 6–7000 diák lakik.

7. A bentlakás kifejezés a kollégiumban lakó diákokat illeti. Ebben a kontextusban válik érthetővé a kintlakás fogalma is: kint, azaz nem bent, bentlakásban. A kintlakás az albérlet bármilyen formájára értendő (vesd össze Gergely 2004).

8. A kocsmák kifejezés itt nem a klasszikus értelemben vett kocsmát jelenti, bár a diákszlengben ehhez a fogalomhoz köthető jelentéstartalommal bír: többnyire a diákok számára létrehozott, ezt a fogyasztói réteget szolgáló, változatos termékkínálattal rendelkező zenés szórakozóhelyeket jelenti.

9. Az interjúk román és magyar nyelven készültek. A továbbiakban a román nyelvű interjúk saját fordításai olvashatóak. Amennyiben az interjúalany által használt kifejezés különleges hangulati értékkel bír, az lábjegyzetben románul is olvasható.

10. Vizsgálatom nem tér ki arra, hogy az alanyok, azaz a különböző tevékenységeket folytató diákok milyen nemzetiséghez tartoznak, mivel úgy gondolom, hogy nem etnikumspecifikusak ezek az informális tevékenység-típusok. Ezért nem is jelölöm be a beidézett interjúrészletekhez, hogy az adott alany román vagy magyar nemzetiségű.

hogy milyen motivációs háttere van a formális vagy informális munkaerőpiacra való belépésnek, illetve, hogy mit fed a munka fogalma a diákok felfogásában – vagyis hogy kik, mikor, milyen jellegű munkát végeznek? Ez sajátos formális vagy informális, diákokra jellemző munkaerőpiacot fed, vagy pedig a kolozsvári „nagy” vagy „igazi” munkaerőpiac szekundér szféráját célozzák meg az egyetemisták? Abból az alaphelyzetből indulhatunk ki, hogy Kolozsvár egy viszonylag „drága” egyetemi város, ahol az ingyenes felsőoktatási helyek száma elég alacsony. Aki bekerül a városban működő felsőoktatási rendszerbe, annak a felvételi szűrőrendszeren túl egy gazdasági szűrőn is át kell jutnia. Azaz a nem kolozsvári származású diákok számára a felsőoktatásban való részvétel elég magas költségekkel jár: ide tartoznak a lakás- és ételmezési költségek, valamint tandíj. Minden bizonnyal vannak olyan diákok, akik számára a kolozsvári túlélés elképzelhetetlen a tanulás melletti munka nélkül, a diákok legnagyobb részét azonban szüleik támogatják anyagilag, így a diákstátushoz társuló munkavállalói státus egy racionális attitűd, kalkuláció eredménye. Ilyen értelemben *kényszerült túlélő* és *önkéntes* „diákmunkásokat” különböztethetünk meg. Kutatásom ez utóbbiakat célozza meg, azaz a többség informális gazdasági gyakorlatait hivatott bemutatni.

Hangsúlyozni kell, hogy a továbbiakban – a diákok informális piacának kutatása nyomán – nem a tevékenységek skálájának felsorolása és többé-kevésbé kimerítő bemutatása a cél. A csoport megismerése során tetten érhető és megfigyelhető informális gazdasági tevékenységek leírása mentén gyakorlatilag ezen informális piac jellegét igyekszem megragadni. A diák-munkaerőpiac minden bizonnyal sajátos logika mentén szerveződik, és egészen más jellegű túlélést szolgál, mint például a rendszerváltás új szegényei körében.¹¹ Ennek tudatában az elemzés a következő struktúrát követve rajzolódik majd ki: a domináns tevékenységek feltérképezése és lokalizálása a diákok körében, a munkaerő-rekrutáció módjainak megismerése, a fekete-munka megismerhető diákpercepcióinak leírása, a mindennapi diákélet és a munka viszonya, valamint a vállalt munka jellege és illeszkedése a formális munkaerőpiachoz vagy versenyszférához. A felsorolt szempontok ismeretében először lássuk a tetten érhető konkrét tevékenységeket.

A kutatás nagy része a kolozsvári bentlakástömbök körzetében készült. Az előzetes tapasztalatok alapján ugyanis a diákokat megcélzó informális – és nem csak – munkaerő-kereslet és -kínálat, valamint a diákok által önmaguknak kitermelt kereskedelmi és szolgáltatási tevékenységek köre javarészt ezeken a területeken zajlik. Ennek ellenére az először odaérkező számára megdöbbenően hat(hat), hogy ennek alig találja nyomát. A korábbi, plakátokról, szórólapokról, különféle cetlikről stb. áradó információk ugyanis eltűntek a kolozsvári „Wall Street-ről” (Gergely 2004). Ez már-már arra engedhet következtetni, hogy értelmetlen a kutatás koncepciója és célkitűzése, egyáltalán ennek a szférának a kutatása. Felmerül azonban a kérdés, hogy mindez hogyan egyeztethető össze azzal a ténnyel, hogy a diákok elég nagy része dolgozik tanulás mellett – a kitolódott képzési idő a kolozsvári egyetemisták esetében is egyre gyakrabban társul kereső tevékenységgel.

Azonban, ha az IT szektor utóbbi évekbeni fejlődésére gondolunk s a bentlakások Internettel való ellátottságával is szembesülünk, akkor csupán tájékoztatlansággal magyarázható a korábbi megdöbbenés. Nem nehéz megfejtenuk, hogy mi lehet a diákok által kiépített informális piac ún. húzóágazata, s hogy hol, milyen csatornákon keresztül zajlik a munkaerő-rekrutáció és a hálózatok működtetésének döntő része. A válasz a világháló és belső hálózatok adta lehetőségek

11. A szegények mint jelentős kockázati csoport tagjai számára a túlélési stratégiák kiépítése a mindennapi élet szükséges velejárója a kockázatok elkerülése érdekében (lásd még Péter 2003).

maximális kihasználásában rejlik. Ezzel pedig be is azonosítottuk az egyetemisták informális gazdaságának első és minden bizonnyal egyik legjövedelmezőbb szektorát.

„Nálunk állandóan megy legalább egy számítógép az ötből, s valamit dolgozik: letölt. Hamarabb láttam az Oscar-díjas filmeket, mint ahogy a mozikban adták, s persze nemcsak én. Én már csak szórakozásból megyek moziba, nem mintha nem tudnám megszerzni a filmet, csak elmegyek mondjuk a barátnőmmel.” (ötödéves fiú)

A kollégiumban élő és számítógéppel rendelkező kolozsvári egyetemisták körében a CD-, DVD-írás és -eladás, a szoftverkereskedelem, valamint az erre épülő szolgáltatások rendszere nem újdonság. Az internetkapcsolattal való ellátottság csak növelte és maximálisan átstrukturálta ezt a piacot. E szolgáltatás az adatforgalmazást és -cserét – többnyire filmek, zene, szoftverek cseréjét –, illetve adatfeltörést és -kódolást foglal magába. A 90-es években az internet ilyen nagymértékű elterjedtségét megelőzően ez a tevékenység hatalmas pénzforgalmat is eredményezett, amely mára valamelyest csökkent, de az akkoriban kiépült működési szabályok és a terjesztési hálózatok megmaradtak és működnek. Ennél a diákok által kiépített informális szolgáltatásnál a rendelkezésre álló erőforrások (egy CD- vagy DVD-íróval ellátott performans számítógép megléte), valamint az ezzel társuló, az egyszerű felhasználói tudásnál valamelyest professzionálisabb (ön)képzettség megléte elengedhetetlen kellék az ebben a szférában tevékenykedők számára.

„Mi öten vagyunk a szobában, mindenkinek van számítógépe, s két infós szobátársamnak laptopja is van. Én le tudom szedni a filmeket, zenéket a netről, meg programokat is feltörök, s ilyenek, de ha jön valaki egy kikódolni¹² való telefonnal, akkor az már az infósok dolga, vagy legalábbis én ahhoz nem értek.” (negyedéves fiú)

Maga a CD- vagy DVD-írás ugyan nem igényel különösebb hozzáértést, de az információ vagy adat beszerzéséhez már speciális kompetenciák és kapcsolatok meglétére van szükség. A speciális kompetencia gyakorlatilag az információforrások ismeretének és kezelésének készség-szintű eljáratását és használatát foglalja magába, illetve, amennyiben eladásra is dolgozik valaki, akkor egy minimális üzleti érzék meglétét. A tárgyi és humán erőforrások birtoklása tehát elengedhetetlen feltétel az informális/illegális IT-piacon működők számára.

„Van egy film- és egy zenelistánk, abból lehet választani... filmet nagyon ritkán kérnek már CD-re, inkább DVD-re, s abból is olyanokat, amiket a házimozi-cucok lejátszanak.” (ötödéves fiú)

A diákok az adatokat tehát elsősorban az internetről szerzik be, innen töltik le az új filmeket és zenéket, amelyeket vagy eladnak vagy cserélgetnek egymás között. A kliens vagy vásárló – a nemritkán az adott bentlakásépületben lakó diákok közös hálózatán megtalálható – lista alapján választja ki a számára megfelelő filmeket vagy zenealbumokat, programokat és íratja meg azokat CD-re vagy DVD-re.

12. A különböző mobiltelefon szolgáltatók hálózataival való kompatibilitást teszi lehetővé, így pl. a külföldről „beszerzett” telefonok használhatóak romániai hálózatokban is és fordítva.

„A telefonokkal más a helyzet egy picit, ott nehezebb beszerezni azt az új szoftvert, ami például egy zsírúj telefonhoz kell, ezért drágábbak azok a dolgok, de ahogy jobban terjednek el, akkor megy le az ára az adott típus kikódolásnak. Hát akinek már lehet olyan drága, új telefonja, s gyorsan is kell, az fizessen, nem?” (ötödéves fiú)

A diákok ez irányú tevékenysége, mint láthatjuk, piaci logika szerint működik, hiszen ha van rá kereslet, megszerzik az adott szoftvert, de érvényes ez egyéb kért és forgalmazott adatra vonatkozóan is. Igényekhez igazodó szolgáltatásról van szó tehát, amely áraiban is követi a piaci logikát.

Tökéletesen illeszkedik a fentebb leírt sajátosságokhoz az IT-szektor egy másik, a webdesign szférában működők által gyakorolt informális tevékenysége. Az ezt gyakorló diákok általában informatika, számítástechnika vagy design szakon tanulnak, de nem ritka a „szabadúszó” önképzők példája sem. Amennyiben a szolgáltatást igénylőnek nem kell elszámolnia hivatalosan a weblap létrehozására elköltött pénzzel, előtérbe helyezi azt a weboldalkészítőt, aki olcsóbban és ugyanolyan jól dolgozik, mint formális versenytársai. Ebben az esetben a kliensnek – miután közölte a szolgáltatóval speciális igényeit – csak meg kell vásárolnia a kívánt domainnevet, illetve a webtárhelyet és máris megtalálja az informális designer által számára létrehozott weboldalt a világhálón.

„Ajánlottak már állást egy cégnél, de nekem most ez a maszek elég, amíg egyetemista vagyok, utána meg az is lehet, hogy odébálok egy időre... szóval ez így most jó. Ebből is meg lehet élni, s akkor csinálom meg, amikor akarom, nem kell a napi nyolc órát leülni.” (harmadéves fiú)

Nem ritka jelenség tehát, hogy nagyon sok diák már egyetemista korában olyan munkatapasztalatokra tesz szert, amelyet később „valódi” szakmai karrierjébe is gördülékenyen beilleszthet, hiszen számos, a világhálón elérhető referenciamunkával igazolhatja szaktudását.

A megengedettség vetülete mentén olyan szférával találjuk szembe magunkat, amelyek esetében mind maga az előállított termék vagy szolgáltatás, mind maga a folyamat, amelynek során ezek létrejönnek, majdnem teljes mértékben¹³ tiltott, így az underground gazdasági szférában ezek törvénszegő gazdasági tevékenységnek minősülnek (vesd össze Castells–Portes 1994, idézi Portes 1994, Sassen 1992). Jelen esetben ezeket informális-illegális diákszolgáltatásoknak nevezem, amelyek – mivel működésük nem szűnt meg – minden bizonnyal egy hallgatólagos egyezményen alapszanak, aminek szintén sajátos működési logikája van: a hatóságok¹⁴ időnként lecsapnak egy-egy *hackerre*, megbüntetik, de nem számolják fel a szolgáltatást. A piaci szereplők tisztában vannak ezzel a magas kockázati tényezővel, de minden bizonnyal – a piaci logikát követve – elég nagyra ítélik a tiltott működtetéssel járó nyereséget, mintsem lemondjanak róla.

Indokoltnak tartottam az IT-szektorhoz tartozó szolgáltatáscsomagot külön kiemelni, és nem az egyéb szolgáltatásokkal bemutatni, hiszen, mint már korábban is említettem, hűzóágazatnak minősül ezen a partikuláris informális piacon.

13. Például amennyiben saját használatra alakítja át valaki a saját audio CD-it MP3-as formátumba, hogy az eredeti lemezek ne rongálódjanak a számítógép CD-olvasójában, az nem minősül illegális tevékenységnek, de az átkonvertált zenealbumok terjesztése már igen.

14. A Hűződé bentlakáskomplexum külön rendőrőrssel rendelkezik.

A megismert informális gazdasági tevékenységek bemutatása sorában a következő „csomagot” a diákok végzettségével vagy a tanulandó szakkal kapcsolatos tevékenységek köre teszi ki. Ide sorolhatjuk elsősorban a tanárképző egyetemeken tanuló diákokat, akik olyan szakon tanulnak, amely esetében van kereslet magánórák tartására. Az óraadás alapvetően nem diákspecialitás (hiszen gyakorló tanárok is adnak magánórákat). Figyelembe véve azonban, hogy egy egyetemi városban mennyire telített a piac, kolozsvári s főként diák-jellegzettsége abból adódik, hogy az egyetemisták a formális oktatásban dolgozó tanároknál olcsóbban dolgoznak.

„Nekem is, nekik is megéri, hogy százötvenért tartsak másfél órát. Házhoz is megyek, s kifizetik a buszjegyet. Még így is olcsóbban jövök ki a családnak, mint egy sztártnár.” (harmadéves lány)

A diákok elmondása szerint még majdani fiatal szaktanárként is érdemes lesz diákként feltenni a hirdetéseket, és inkább olyan áron dolgozni, mert így könnyebb elkerülni a büntetéseket. Ezt a piaci logikát minden bizonnyal a nemrégiben a közvéleményt is felforgató, a szaktanárookra vonatkozó rendelkezések¹⁵ magyarázzák. A másik, diákok által választható alternatíva, hogy a tanulókat is informális úton rekrutálják, a nyilvánosságot, többnyire újsághirdetéseket, mellőzve. Ennek módja például, hogy a már végzős hallgatók az alsóbbévesekhez irányítják át tanulóikat stb.

A másik, szintén a tanult szakkal összekapcsolódó, főként a bölcsészekre jellemző informális diákmunka lehet a szakfordítás, olvasószerkesztés, korrektúrázás magánszemélyek vagy formális intézmények számára. Ezekben az esetekben a cégek általában valamilyen más számlával fedik le, úgymond leszámolják a szolgáltatásokért fizetett pénzt, a magánszemélyek meg zsebből fizetnek, esetleg saját nevük alatt adják tovább a kapott munkát.

Az utóbbi csoporthoz tartozó diákok külön kategóriáját alkotják a zenész- és képzőművész-hallgatók. Ők ugyanis saját terméküket vagy szolgáltatásukat bocsátják áruba olyan módon, hogy az tulajdonképpen formálisnak is minősülhet. Egy diákok munkáiból nyitott kocsmai tárlaton akár el is adhatnak néhány alkotást, hiszen a képzőművészeti alkotások esetében természetes is számunkra, hogy nem kizárólag formális keretek között történik ezen termékek áruba bocsátása. A zenészek szintén privilegizált helyet foglalnak el ezen a munkaerőpiacon: néhányan már diákkorukban formális vagy intézményes keretek között pénzért gyakorolják hivatásukat, de a munkaerőpiacon való tevékenykedés kocsmai-, utcai- vagy alkalmi zenészkedést is magába foglal.

„A tavaly például egész nyáron, mivel lagziszezon van olyankor, majdnem minden hétvégén visszajöttem Kolozsvárra. De megérte. Most is zenélek, de itt Kolozsváron, nem járunk már el messzire, csak ritkábban. Itt állandó zenész vagyok egy szórakozóhelyen, a többiekkel együtt persze.” (negyedéves fiú)

„Engem hívtak a többiek, kellett nekik pont egy olyan hangszeren játszó, mint én, s azóta együtt zenélünk, én is az együtteshez tartozom úgymond, de amúgy máshol is játszom még.” (negyedéves lány)

15. E rendelkezések élénk vitát váltottak ki arról, hogy mi minősül magánórának és mi nem, meddig legitim iskolában tartandó konzultációról beszélni, illetve mikor kell engedélyt kiváltaniuk a szaktanároknak stb.

Ez a két csoport, a képzőművész- és zenészhallgatóké – ugyan jövedelemmel is jár ez a tevékenység – valójában számukra kellemes, hobbiszerű, folyamatosan professzionalizálódó és tehetséget igénylő tevékenységet folytat pénzkeresés céljából. A szórakoztató-szolgáltatói szférában helyezkednek el, amely az „igazi” vagy nem diák munkaerőpiacon is nagyobb rejtőzködő/elrejtő funkcióval¹⁶ rendelkezik, mint a többi gazdasági szféra. Ilyen értelemben, a mindennapi tapasztalatok alapján nem teljes értékű tagjai az informálisan működtetett diákgazdaságnak, a működési elveket figyelembe véve azonban igen, hiszen szerves részei ennek a partikuláris csoportnak, és éppen ebből adódóan hozhattak létre olyan szolgáltatáscsomagot, amelyben megragadható a diákszolgáltatások egyetemistastátusból adódó sajátos volta és legitimitása. Ugyanakkor látható, hogy ez a csoport önmagában is eléggé rétegzett, hiszen vannak túlélők, akik bármilyen típusú, a szakjukhoz kapcsolódó anyagi haszonnal járó munkát elvállalnak, ha úgy tetszik „prostituálják magukat”, különben megszűnik a diákstátusuk, mások pedig kizárólag olyan esetekben adják el tudásukat, amikor ez anyagi vonzatán túl professzionális vonatkozásban is fejlődést hordoz magában.

Az olyan tevékenységekre vonatkozóan, amelyek a diákok tanult szakjából adódnak, a formális szférával való kapcsolódási pontok nagyon példa- vagy tankönyvszerűek. Amennyiben a megengedtség vetülete mentén szemléljük azt, látható, hogy mind a termék vagy szolgáltatás, mind annak létrehozása gyakorlatilag megengedett és informális jellege tulajdonképpen abból adódik, hogy a folyamatban megjelenő anyagi haszon informális jövedelem.

Jelentős anyagi vonzattal jár az egyetemisták számára ezenfelül a külföldi munkavállalás, legyen az informális vagy formális. A legtöbb esetben, amennyiben ügynökségek révén történik a munkavállalás, formális munkáról és jövedelemről beszélünk. Az utóbbi évek legjelentősebb befogadó országa az Amerikai Egyesült Államok, ahol a formális munkavállalás jellemző, illetve a fejlett nyugat-európai országok. Magyar diákok esetében további alternatíva Magyarország, s ez már jelentős informális munkalehetőségeket is magába hordoz. Azok a diákok, akik már dolgoztak külföldön, olyan erőforrásokra, kapcsolathálóra tesznek szert, amelyek újabb itthoni informális gyakorlatot, egy újabb speciális szolgáltatást szülnek: az informális alapon szerveződő munkaerő-közvetítést. Erre vonatkozóan is találunk adatokat a kollégiumok belső (Internetes) hálózatain, de természetesen szóbeli úton is terjednek az információk, így akit érdekel a külföldi munkavállalás problematikája, az biztosan talál erre specializálódott embereket.

„Van egy barátom, aki kint maradt Amerikában, ő szerzi a munkaajánlatokat, én az olyan embereket, akiknek nincs munkájuk, de mennének. Mindenki jól jár, nem kamuzunk, ezek rendes állások. Ha csak munkaajánlat kell, de munka nem, akkor az olcsóbb.” (negyedéves fiú)

Itt is láthatjuk, hogy ezek a diákok széles körű, az Atlanti-óceánt is átszelő, üzleti kapcsolat-hálóval rendelkeznek, illetve fontos számukra az üzleti etika, hiszen másként a versenytársak magukhoz vonzzák a fizető diáktársakat. Ezzel a szolgáltatással az Amerikában dolgozni vágyók költsége jelentősen csökken, hiszen az ügynökségek sokkal drágábbna szereznek munkaajánlatot, ráadásul az Egyesült Államokban bárhová szólhat, nem szolgálnak testre szabott munka-

16. A rejtőzködés ebben a kontextusban a gazdasági szféra nem pedig a tevékenység jellegére utal.

ajánlatokkal. Jó példa ez a szolgáltatás a kapcsolatok, pontosabban a gyenge kötések hídszerű erejének és szerepének igazolására, hiszen a kliensek rekrutációja ezen az úton történik¹⁷.

A diákok informális piacának szerves részét alkotják továbbá a speciális kereskedelmi hálózatok. Ezek is legnagyobb részt a bentlakások területére koncentrálnak, hiszen a felvevőpiac is igazából itt található vagy innen gyűrűzik tovább. Az egyik legjelentősebb ide tartozó ágazat a *bentlakás-kereskedelem*. Ehhez tudnunk kell, hogy az amúgy is kevés kollégiumi/bentlakási helyeket évente újraosztják, és szakonként a hallgatók 30 százaléka kap csupán bentlakáshelyet. Mivel a bentlakáshoz való jog a tanulmányi eredményektől függ, a kollégistáknak évente cserélődő szobatársakkal kell megosztaniuk szobájukat, illetve aki egyik évben bentlakó volt, a következő évben nem biztos, hogy újból az lehet. Ez az állapot hozta létre a bentlakás-kereskedelmet. Azok a diákok, akik jogosultak kollégiumi férőhelyre, de nem igénylik azt, eladják olyan diákoknak, akik ott szeretnének lakni. Továbbá helycserék is megoldhatók felülfizetéssel. Aki az elitkollégiumban szeretne lakni (ahol az éltanulók laknak kétágyas szobákban), akkor eladhatja a saját ötágyas szobai helyét, és megvásárolhat helyette egy jobb helyet. Ezekben a piaci helyzetekben a pedagógus szülők gyerekei jobb helyzetben vannak, hiszen ezeknek a diákoknak alacsonyabbak a bentlakási költségei. Így az ő helyeiket megéri drágábban vásárolni meg, hiszen hosszú távon, egész tanévben gondolkodva ugyanakkora a lebukás kockázata, viszont kevesebb a havidíj.

„Nekem egy haverom kapott ide helyet, s vettem én is itt, mert nem kaptam bentlakást, nem is kaphatnék, mert elmaradt egy csomó vizsgám. Most egy szobában lakunk.” (negyedéves fiú)

A vásárló tehát az eladó „neve alatt” szerepel majd egész tanévben, ami elég kockázatos, hiszen a bentlakásdíjat személyesen kell fizetni. Évente pedig egyszer-kétszer rendőrségi razziát is tartanak, amelynek célja éppen az illegálisan ott lakók leleplezése. Természetesen a hatóságok kijátszására is számos stratégiát ismernek. Előfordul, hogy a jobbindulatú bentlakásfelelős előre szól, hogy az illegálisan ott lakók aznap ne menjenek haza, vagy a rendőrök felejtenek el benézni a szekrénybe, de évente néhány személyt így is lelepleznek, hogy ne rontsák a statisztikákat.

„Mi először nem engedték be őket. Amíg újra visszajöttek, addig én befeküdtem az ágy meg a matrac közé. Persze kiabáltak a szobatársamnak, hogy miért nem engedte be az előbb, ő meg mondta, hogy mélyen aludt... benéztek a szekrényekbe is, én láttam a rendőr bakancsát az ágyból... aztán elmentek és kész.” (negyedéves fiú)

---

17. Egy másik informális tevékenységcsomag a speciális szolgáltatások körében egy olyan cégszerű, gyakorlatilag hivatalos működés, amely kolozsvári lakosok speciális igényeinek kielégítésén alapszik. Ez a szolgáltatás ilyen értelemben nem informális, mindössze kuriózumjellege miatt és abból a megfontolásból kerül leírásra, hogy a diák-munkaerőpiac és a speciális szolgáltatások jellegét, gondolatmenetét, logikáját könnyebben megragadhatjuk majd. Ez tehát, olyan, diákok által működtetett tevékenység, amely telefonon vette fel a rendelést és Kolozsvár területén nagyjából bármilyen jellegű igény kielégítését szolgálták, pl. termékek házhoz szállítása, számlák kifizetése stb. Gyakorlatilag amolyan *a-tól z-ig* catering-jellegű tevékenység.

A bentlakásbiznisz alaptevékenységnek minősül a kolozsvári diákok körében. Ezt a sajátos ingatlankereskedelmet az *informális a formálisban* típusba sorolhatjuk, hiszen az oktatási intézmény adta keretben zajlik. A hatóságokkal létrejött hallgatólagos egyezmények is egyértelműen tetten érhetők, hiszen elég látványosan jönnek létre. Ha pedig nagyon általánosan szemléljük a helyzetet, akkor értelemszerűvé válik, hogy egy, a rendszerben létrehozott döntésre és az általa létrehozott kényszerhelyzetre adott, rendkívül találekony életvilágbeli válaszról van szó, amelynek eredményeképpen számos diák lakáskondja oldódhat meg. Aki olcsón akar lakni Kolozsváron, azaz kollégiumi helyet szeretne, az – ha valóban akarja – kap magának.

A különféle kozmetikai termékek (például Avon, Oriflame) terjesztési hálózataiba való beépülés ezzel szemben teljesen formális, azért emlitem csupán, mert a diákok körében hatalmas kereslet van ezekre a termékekre, s vannak olyanok is a terjesztők között, akik csak arra specializálódtak, hogy kiépített diák-klienskörükben terjesszék a kozmetikumokat. Ezek az esetek jó példái annak, ahogy a piac rátelepszik a fogyasztóra¹⁸ olyannyira, hogy bizonyos időközönként házhoz megy.

A piac „házhoz megy” más termékek esetében is: ilyen például az országhatárok közötti Duty Free Shopban vásárolt zárjegy nélküli alkohol- és dohányárak házhoz szállítása, vagy a külföldön, főként Magyarországon vásárolt elektronikai cikkek romániai árakon aluli hazaszállítása és forgalmazása.

„Én nem veszek cigit, csak itt, zárjegy nélkülit, shopost, mindegy, hogy milyen cigi, csak olcsóbb legyen, mint itt. Hát onnan, ha hozzák, 5 euróba jön ki egy kartonnal. Ha nem ismerős hozza, s rátesz valamennyit, akkor vagy 5000 lejrel olcsóbban jön ki egy csomag, na az hét doboz után még egy, nem?” (harmadéves lány)

A cigarettával, elektronikai cikkekkel foglalkozó diákkereskedőknek olyan személyekkel kell kapcsolatban állniuk, akik rendszeresen járnak külföldre, és vállalják az áruval való ellátás/ellátottság magas kockázatát. Ugyanakkor szerteágazó kapcsolathálót kellett kiépíteniük, ami lehetővé teszi a termékek áruba bocsátását, a terjesztést egy folyamatosan bővülő keresleti piac esetében is. Az elektronikai cikkek, főként fényképezőgépek és tartozékok, illetve számítástechnikai termékek és tartozékaik esetében a árukészlet felhalmozása, valamint az áruba bocsátás, illetve a marketing más logika alapján működik.

„A számítógép-alkatrészeket megveszem itthon, de ami a fényképezkedéssel kapcsolatos például, azt semmit nem itthon vettem... még a metrós akcióknál is olcsóbban megkapom, csak kell tudni, hogy honnan, kitől vásárold.” (negyedéves fiú)

Mivel drágább termékekről van szó, a forgalmazó diák általában nem engedheti meg magának, hogy minden típusból tartson raktáron egyet-egyét, hanem ebben az esetben is a világháló adta lehetőségekkel élnek. A kereskedő piaci aktor, amennyiben nemcsak speciális esetekben, külön kérésre szállít, hanem folyamatosan is felvesz rendelést, rendszerint saját honlappal rendelkezik, ahol a beszerezhető és szállítható termékekről fotót és leírást talál a potenciális vásár-

18. Az olvasottak alapján sejthetjük már, hogy gyakorlatilag a kolozsvári szolgáltatói piacnak létezik egy olyan szférája, amely kifejezetten a diákokból él. A piacnak a fogyasztóra való rátelepedésének koncepciójáról később az informális diák- és az „igazi” piac kapcsolódásánál lesz még szó.

ló, illetve meg is rendelheti azokat. Általában előleg fejében maximum egyhetes kifutási idővel kapja meg a kliens a kért terméket, természetesen garanciával együtt és – terméktől függően – átlagosan 10–12 százalékkal olcsóbban, mintha Romániában boltban vásárolta volna meg, ami az elektronikai cikkek esetében nem kevés pénzt jelent.

„Az a gond, hogy egyszerre nem tudok sokat hozni, mert annyi pénzem még nincs, hogy például egy márkából felhalmozzak több típust, olcsóbbat vagy profibbat. S akkor rendelnek, s kész, csak ki kell terjeszkedni még más, olyan területekre, ahová el is tudom vinni vagy vitetni. Még baj van a reklámmal, de nagy dobra se lehet verni, mert ez tiszta feketeüzlet.” (negyedéves fiú)

Ebben az esetben is fennáll annak a lehetősége, hogy a diák vállalkozó olyan tapasztalatra és sajátos vállalkozói magatartásra tesz szert, amelyet később saját vállalkozásában is hasznosítani tud, akár jelenlegi vállalkozását „fehéríti ki”, akár egy új, más profilú vállalkozást indít be. Ez újabb erőforrástöbbletet képez azokkal a versenytársakkal szemben, akik nem rendelkeznek tapasztalatokkal és ilyen méretű kapcsolathálóval a piacon. Az illegálishoz vagy feketekereskedelmhez való sajátos diák-viszony szintén tetten érhető ebben a tevékenységben (is). Egyfelől megvan az igény a szolgáltatás legalizálására vagy „kifehérítésére”, másfelől az illegalitás sem akadályozza a pénzszerzést, mintha a diákstátus legitimálná s ugyanakkor védené is ezt a piaci helyzetet.

Számos más tevékenységet is felsorolhanánk, ami a diákok informális gazdasági tevékenységei közé tartozik (szórólaposztogatás, éjszakai nyomdai munka, pincérkedés, irodai munka, kérdőívezés, adatbevezetés stb.), de jelen esetben nem minél több diák-tevékenységet volt célom bemutatni, csupán azok tetten érhető és sajátos informális vetületét domborítottam ki a teljesség igénye nélkül. E tevékenységek bemutatása is elég ahhoz, hogy megragadhasuk e piac létrejöttének, működtetési elveinek sajátos „diáklógikáját”.

A diákokra jellemző informális tevékenységek leírása azonban nagyon hiányos lenne, ha említést sem tennénk a csak feketeüzletre specializálódott aktorokról és tevékenységeikről. Ahogy az „igazi” munkaerőpiacot „utánozva” a diákok megteremtik a saját informális piacukat, minden bizonnyal saját illegális gazdasági ágazataik is virágzanak. Terepmunka nem kötődik ezekhez a szférákhoz, mindössze a felröppenő hírekből és újsághirdetésekből, valamint esetleges mindennapi tapasztalatokból, „sztorikból”, kis történetekből következtethetünk létükre. Csak néhány hirdetőújságot kell fellapoznunk, vagy az interneten kell utánanyomoznunk, és máris rádöbbenhetünk, hogy a szabadfoglalkozású egyetemista kísérő- és társalkodóhölgyek köre milyen nagy, s mivel fel-felbukkan a sajtóban olyan hír, hogy lebuktattak egy-egy újabb egyetemista drog-dealert, arra is következtethetünk, hogy aki él ezen feszültségoldó technikákkal, az – ha akar – talál Kolozsváron is tudatmódosító szereket.

„...hát, meg lehet venni, nem mondom, hogy nem, de... na mindegy, végül is a fű az nem nagy ügy, nem is káros... ha kell, mész, s veszel. Itt csak azt büntetik, aki árulja, vagy tartja magánál, aki szívja, azt nem. Aztán, hogy honnan kerül oda...?” (harmadéves fiú)

Mielőtt a leírtakat összegezném, azaz a tevékenységek nyomán ténylegesen rátérnék a diákpiac jellegzetességeinek, diákspecialitásának bemutatására, hangsúlyoznom kell, hogy jelen eset-

ben a diákok által a „külvilág” és saját maguk számára létrehozott informális tevékenységeket, szolgáltatásokat írtam le, ez azonban nem zárja ki a kolozsvári szolgáltató piac azon szférájának létét, amely kizárólag diákokra, egyetemistákra épül, az ő fogyasztói és életmódbeli szokásait célozza meg, és abból él. De természetesen nem lehetett célom a kolozsvári fogyasztói és szolgáltatóipar teljes leírása.

„BÁRMIT ELVÁLLALNÉK...”

Abból az előzetes tudásból indultunk ki, hogy a kolozsvári diákok nagy része, átkerülve egy gazdasági szűrőn, a kolozsvári diákstátus és -életmód fenntartása érdekében dolgozik, s hogy ez a munkavállalás speciális munkavállalási gyakorlatokat és e populáció által létrehozott sajátos kereskedelmi hálózatokat és szolgáltatásokat hozott létre. Ez pedig nem csak a túlélőkre vagy leszakadókra jellemző.

„Hát szívesen vállalnék olyasmit, amihez értek vagy amit tanulok, de az nincs, úgy-hogy bármit.” (harmadéves lány)

A bemutatott tevékenységek mentén is észlelhető volt azok változatossága, amely arra engedhet következtetni, hogy a diákok azáltal, hogy „bármit” elvállalnak, ún. informalizációs/informális-illegális gyakorlataik révén tulajdonképpen szervesen beilleszkednek a kolozsvári munkaerőpiacba, annak is főként a szekundér, másodlagos szférájába. Ez a megközelítés pedig helyesnek is bizonyulhat, hiszen maguk a diákok is többször hangsúlyozzák, hogy „bármit” elvállalnak, csak anyagi haszonnal járjon, hiszen a diákstátus legitimálja a munka szükségességét és elfogadottságát az ún. „buli”¹⁹ címke sokféle tevékenységet foglal magába, a cél a havonta szükséges és megszokott anyagi tőke megteremtése. A szekundér munkaerőpiacon a partikuláris csoportok vannak jelen, így minden bizonnyal a diákok partikuláris csoportja is a munkaerőpiacnak ezt az említett marginális szféráját célozzák meg. Azonban a diákpuláció, bár partikuláris, nem periférikus: egy messzemenően rétegzett csoportról van szó, amely esetében (nyilván a leszakadókat vagy a kiemelkedően gazdag diákokat leszámítva) a létrehozott vagy elvállalt speciális szolgáltatásoknak és munkavállalási gyakorlatoknak jövedelemkiegészítő jellege van. Ilyen értelemben pedig a „túlélés” más jelentéstartalmakat kap. Ebben az esetben a túlélő stratégiák kitalálása tulajdonképpen az átlagos, már megszokott és a különféle hatások révén folyamatosan bővülő fogyasztási és igény szint fenntartását szolgálják.

„Nyáron ki szoktam menni Magyarországra, vannak ott rokonaim, s azokkal építkezésben dolgozom... itt... itt nem, ott jobban megfizetik, s itthon többet ér az a pénz.” (másodéves fiú)

„Én egyszer egy évet lefagyasztottam, s elmentem babysitternek Németországba. Most meg nyaranta kijárok pincérkedni, ugyanoda.” (negyedéves lány)

19. A fogalmat maguk a diákok következetesen használják, így célszerűnek tartottam átvenni és beidézni.

A diákok külföldi munkavállalási szokásait és a vállalt munka típusát tekintve – legyen az hivatalos amerikai munka vagy illegális munka más országban – elmondható, hogy a másodlagos munkaerőpiacba való belépés többnyire ezekben az esetekben jellemző. Azaz egy nyári szünetbe szórakozásból is belefér például a szállodai takarítás vagy az építőállványokon való munka, de Kolozsvárhoz, amely településsel a diákstátusz összekapcsolódik, nem kapcsolódik szekundér típusú munka. Ez a felfedezés magyarázatot ad arra vonatkozóan, hogy miért jellegzetes, miért más a diákok által közvetlenül vagy közvetve kitermelt szolgáltatások köre, és miért nem azonos a szekundér munkaerőpiaccal, az „igazi” szürke- vagy feketegazdasággal. Ebben az értelemben a „bármilyen” nem azonos a mindennapi „bármivel”, csupán azzal, ami összeegyeztethető a diákstátussal (s nem okoz státusinkonzisztenciát) – ezáltal egy, a munkához való középosztálybeli viszonyulásmód ragadható meg. A diákok választhatnak, hogy mit vállalnak vagy hoznak létre, hiszen – mint már említettem – a jövedelemszerzés nem valós értelemben a túlélést szolgálja.²⁰

Kiépült Kolozsváron is a rájuk, egyetemistákra specializálódott szolgáltatói szféra, amelyben ők a potenciális vásárlóerővel rendelkező fogyasztók és az említett piaci szféra eltartói. A diákok, helyzetükből adódóan és a környezetükben végbemenő változásokra adott válaszfolyamatban, gyakorlatilag egy kényszerhelyzet feloldására törekednek: az elvárt és általuk is megszokott fogyasztói szintet kell fenntartaniuk. Egy mikrotársadalom sajátos szerveződési elve ez, amelyben a létforma termeli ki a munka szükségletét, ugyanakkor megszabja annak jellegét és a megvalósulás helyét is. S ezt a sajátos szerveződési elvet igazolja a diákok által létrehozott informális gyakorlatok köre, ezeken túlmenően pedig az általuk végzett formális vagy az ahhoz a szférához közelebb álló munkatípusok is. Ugyanakkor a diákokra épülő piac léte hívja életre azokat az informális és formális munkaerő-keresleti fórumokat is, amelyek szintén diákokat céloznak meg – más szóval: kialakulóban van egy, kizárólag a diákok munkaerejére specializálódott formális felvevőpiac is. Ebben a kontextusban pedig további kérdések merülnek fel: hogy miért éri meg egy formális munkáltatónak diákokkal dolgoztatni, akár két részmunkaidős diákot alkalmazni egy esetleges teljes munkaidős nem egyetemista helyett; vagy hogy miként illeszkednek a diákok informális szolgáltatásai az említett, rájuk specializálódó, belőlük élő munkaerőpiachoz.

Ezek a dilemmatikus kérdések elkerülhetetlenül arra mutatnak, hogy megvizsgáljuk, hogy melyek lehetnek a funkciói az egyetemi évek alatt a diákstátusszal összeegyeztethető és a diákok által létrehozott, többnyire (de nem csak) informális gyakorlatoknak. Mindenekelőtt több dimenzióban értelmezhető szocializációs funkciója van ezeknek a tevékenységeknek, amelyek az egyetemista fogyasztóként való öndefiníciót igyekeznek fenntartani. Így az elsődleges cél nyilván a pénz, azaz az anyagi tőke bővítése vagy szinten tartása. Ugyanakkor egyrészt munkahelyi szocializációról is szó van, másrészt pedig egyfajta piaci szocializációról is, amely valamilyen szintű védettséget nyújt a diákként munkaerőpiacra lépőknek. Ebben az értelemben az egyetemisták előnyösebb helyzetben vannak, mint a munkaerőpiacon kívüli „valódi” – önkéntes, kényszerű vagy pályakezdő – munkanélküliek (vesd össze Hancz–Péter 2004). A diákstátusz védettséget nyújt számukra, és egyértelmű, hogy nem is definiálják magukat munkanélküliekként. Választási lehetőségük van ugyanis, hogy milyen típusú informális gyakorlatokat hoznak létre, vagy hogy milyen munkát vállalnak el a számukra létrehozott és nekik célzott informális

20. Ez persze nem jelenti azt, hogy megfeleledkeznénk arról, hogy sok diák számára a munka hiánya valóban a diákstátusz elvesztésével járna. Azaz a „nagy kolozsvári diáktársadalomban” periférikus helyzetben lévő diákok számára ténylegesen túlélési stratégiaként jelenik meg a tanulás melletti munka, a mainstream számára viszont minden bizonnyal nem. Jelen esetben pedig eme mainstream bemutatása a cél.

vagy formális ajánlatból. Továbbá a tényleges munkaerőpiacra való kilépéskor a munkakeresés szokásos velejáráját, azaz a lebegő vagy átmeneti, várakozó időszakot nagyon sok esetben eltüntetheti vagy legalábbis lerövidítheti a diákként felhalmozott munkatapasztalat, legyen az formális vagy informális (Hancz–Péter 2004). A létrehozott és működtetett informális gyakorlatoknak tehát óriási hasznuk lehet, hiszen a diákként felhalmozott tapasztalat, tőke(fajta) és az erős vagy gyenge kötésekre épülő kapcsolatok olyan erőforrásokat képeznek, amelyek a későbbi formális munkaerő-piaci pozícióban felhasználhatók, kamatoztathatók.

Összegezve: a diákstátusból eredeztethető, hogy a fentebb érintőlegesen bemutatott informális gazdasági tevékenységek sajátos megkülönböztető jegyekkel bírnak. Szoros kapcsolatban állnak a rendszerbeli változásokkal és kihívásokkal, s gyakorlatilag a kihívások generálta feszültség(ek)re a diákok által adott életvilágbeli válaszokat jelentik. Maga a létforma termeli ki a szükségleteket, ezek pedig életre hívják a sajátos informális gazdasági gyakorlatokat, így nyilván ezeknek (szükséglet és informális tevékenység) illeszkedniük kell egymáshoz. Tehát a diákok által létrehozott informális gazdasági tevékenységek köre (mind a keresleti, mind a kínálati oldalon) nem azonosítható a munkaerőpiac marginális vagy szekundér szférájával. Tulajdonképpen a diákstátusz és munkaerőpiac találkozásában a munkához való középosztályra utaló viszonyulás érhető tetten.

A primér és szekundér közötti dilemma ilyen feloldására azt is mondhatnánk, hogy a diákok számára a primér jövedelmet a szülőktől származó anyagi segítség, valamint az esetleges ösztöndíjak képez(het)ik, így ebben az értelemben az informalizációs gyakorlatok számukra szekundérnek számítanak. Ugyanakkor jellegénél, működési logikájánál fogva sem azonosítható a bemutatott informális diákpiac az elméletileg másodlagosnak nevezhető munkaerőpival. Sajátos e szféra viszonyulása az illegálishoz is – tulajdonképpen laza vagy átértékelődött normaérvényesítések ezek, amelyekben megvan az igény a létrehozott és működtetett tevékenységek legalizálására; valójában, ha úgy tetszik, a legalitás szürke zónájában működnek. A tervezés és szervezettség tekintetében, valamint a ráfordított időt és a felhalmozott/felhalmozható jövedelmeket figyelembe véve sem azonosak ezek az informalizációs gyakorlatok az „igazi” szekundér szférával.

Ezen az informális piacon egy – jövedelmek, perspektívák és a végzett munka profilját tekintve – hierarchizálódott csoportról van szó, amelyre ugyanakkor együttesen jellemző az említett laza normaérvényesítés. A város a városban társadalmi tere, valamint az ehhez a szimbolikus térhez tartozó diákok (azok is, akik nem bentlakásban laknak) legitimálják a sajátos erkölcsi és normaérvényesítési szabályaik létét, illetve az ezekhez való igazodást. Ezekkel a pénzszerzési és normaérvényesítési gyakorlatokkal a diákok gyakorlatilag két strukturális helyzet, a diákstátusz és a fogyasztói státusz közötti kompromisszumot teremtik meg. Tehát a működési/működtetési logika mentén teszi a informalizációs gyakorlatokat másakká, mint a szokványos másodlagos szférához tartozóak. Ezek a működési elvek gyakorlatilag megszüntetik a korábbi, amolyan „szegény, de dolgozó” diák képzetét, míg az egyetemista önállósodási folyamat legitimálja a tanulás mellett dolgozó, de diákstátusát ezáltal a tevékenység által korántsem csorbító diákról alkotott képzetet. A diákok munkakeresleti és -kínálati igénye eltávolodott a marginális, „güriző” munkáktól. A nagy pénzösszeg mint tét sem ismérv mindig ezekben a piaci helyzetekben. A diákstátusból adódóan a diák választhat, hogy elvállalja-e egyáltalán, létrehozza és működteti-e vagy sem az adott tevékenységet.

A leírt működési szabályok mentén azt mondhatjuk, hogy a kolozsvári egyetemisták esetében egy többé-kevésbé intézményesült informális piacról beszélhetünk, ahol a kliensekhez, a kon-

kurenciához és a versenyhelyzetekhez való viszony az „igazi”/formális szférához hasonló logika mentén képzelhető el. A diákok által működtetett informalizációs gyakorlatok célracionális vagy instrumentálisan racionális cselekvések (vesd össze Hancz–Péter 2004), de cáfolnunk kell azt a kijelentést, miszerint az ifjúsági munkavégzésben csupán a másodlagos munkaerőpiac lenne elérhető a diákok számára (Kiss 2002 idézi Hancz–Péter 2004). A „flexibilis alulfoglalkoztatottság rendszerében” a „nem standardizált normákat felhasználva” az egyetemisták gyakran a szűrkezónában dolgoznak (Zinnecker 1992 idézi Hancz–Péter 2004), ez a szűrkezóna azonban sajátos diáklogika mentén jön létre és működik, ami nem azonosítható az újszegények informális túlélő stratégiáival (vesd össze Gál 2004) vagy a bevándorlók számára kitalált és általuk működtetett másodlagos munkaerőpiac keresleti vagy kínálati oldalával.

A környezeti feltételek és kényszerek (információmennyiség, eszközrendszer, helyzetértelmezés, öndefiníció és célok) meghatározzák a lehetőségeket és következményeket (Csontos 1999 idézi Hancz–Péter 2004). Jelen esetben pedig a diákstátus helyzetelőnyt generál a fennálló lehetőségek tekintetében. Ebben az értelemben a kolozsvári diákok informalizációs gyakorlatai a rendszerváltást követően teljesen átstrukturálták az addigi esetleges pénzszerzési tevékenységeket és főként azok céljait. Így egy új piaci helyzetet teremtettek a diáktársadalom számára, ahol a kolozsvári egyetemisták (és nem csak) potenciális üzleti partnerekké és fogyasztókká váltak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A diákok mindennapi tevékenységének kutatása a leírás során is újabb kérdéseket vetett fel. Gyakorlatilag egy nagy történetbe illeszthetjük a vizsgált jelenséget, amelynek alakulását számos tényező befolyásolja. A történet alaphelyzete: Kolozsvár, mint nagy diákpulációval rendelkező egyetemi város, kölcsönös viszonyok rendszerének helye is – egyrészt a város eltartja a diákokat azáltal, hogy egy gazdasági szűrőn átkerülve befogadja őket, másrészt viszont ez a partikuláris csoport tart el egy nagyméretű gazdasági szektort, a szolgáltató- és szórakoztatóipar jelentős részét. A kettős tényezőnek köszönhetően ebbe a kontextusba ágyazottan kell szemlélnünk a diákok sajátos életstratégiáját, az általuk életrehívott pénzszerzési gyakorlatokat, amelyeket kutatásomban az informális gazdasági stratégiáik vizsgálatával és leírásával ragadtam meg.

A központi kutatási probléma, azaz, hogy a diákok a marginális munkaerőpiacot célozzák meg munkakeresleti vagy az általuk kiépített szolgáltatások és kereskedelmi hálózatok révén, nem erősíthető meg egyértelműen. A kolozsvári diáktársadalom is rétegzett, így elkülönülnek benne kiemelkedően jó anyagi helyzetben lévők és leszakadók is. Az előbbi kategória olyan mennyiségű tőkével rendelkezik, hogy kamatoztatni tudja azt effektív munkának nevezhető erőfeszítés nélkül. A leszakadók számára viszont létfontosságú a munka az igencsak magas költségekkel járó diákélet minimális, túlélő szintjének fenntartásához is. Kutatásomban az átlagot, a két említett pólus közötti csoport megismerését céloztam. Azt elemeztem, hogy mennyiben érvényesül esetükben a szekundér munkaerőpiacra való koncentráció, illetve milyen típusai lehetnek a diákként végzett informális munkának, illetve távolabbi perspektívákat is figyelembe véve ennek milyen funkciói lehetnek.

A szekundér munkaerőpiac elméleti ismérvei alapján, a különféle dimenziókat – aspirációk, tervezés, idő, költségek stb. – figyelembe véve, elsőként alátámaszthatjuk a kijelentést, miszerint a diákok többnyire marginális piaci helyzetüknél fogva a szekundér szférát célozzák mind mun-

kavállalási gyakorlataik, mind pedig az általuk működtetett szolgáltatások tekintetében. Ez a megközelítés azonban e kutatás szempontjából nem helyénvaló, ugyanis éppen a diákstátus léte az, ami új szemléletmódot követel meg – a szekundér munkaerőpiac ismert elméleti jellemzőin túl a sajátos státusból eredő életmódbeli és motivációs tényezők meghatározóak.

A diákok többsége számára nem létfontosságú, hogy a tanulás mellett munkát vállaljon, pénzt keressen, ugyanakkor a létező gazdasági-társadalmi kontextusban a diák is potenciális fogyasztó. Ez az állapot gyakorlatilag megszünteti a „szegény diák” képzetet, ugyanakkor egy feszültséget vagy kényszerhelyzetet is generál az aktorok számára. Ennek eredményeképpen a diákok, egy megszokott fogyasztási szint fenntartása érdekében, bár kapnak pénzt a szüleiktől, dolgoznak. Ebben az értelemben a tanulás melletti bármilyen (legyen az formális vagy informális) munka elsődleges, manifeszt funkciója a pénz. A diákok által létrehozott informális tevékenységeknek (munkavállalás vagy általuk működtetett szolgáltatások köre) azonban látens funkciói is vannak. Egyrészt életük ezen időszakában, a diákstátus védelme alatt – az illegális vagy szürkegazdaság átértékelődése által – nem érzik törvényen kívülinek magukat ebben a mindössze relatív marginális gazdasági helyzetben, hiszen az általuk végzett tevékenységek tulajdonképpen nem periférikus pénzszerzési gyakorlatok, s az illegálishoz való viszonyuknak egy diákkéntelmezését adják. Vagyis a diákként eltölthető 4-5 év legitimálja számukra a szürkezónában való tevékenykedés jogosságát, átértékelve a konformitás és nonkonfirmítás viszonyát. Ilyen értelemben az informális gazdasági tevékenységeknek szocializációs funkciója van. Egyetemistaként szerzett munkatapasztalataik későbbi elsődleges vagy formális munkaerő-piaci érvényesülésük folyamatában erőforrásként, referenciaként jelennek meg, esetleg a diákként feketén működtetett informális szolgáltatás vagy speciális kereskedelem formális kereteket is ölthet, „kifehéredhet”. Továbbá az e néhány év alatt kiépült, erős vagy gyenge kötések a diákstátus megszűntével nem számolódhatnak fel, így ezek is erőforrássá válnak.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy a munka mint tanulás melletti többé-kevésbé állandó tevékenység legitimmé vált a diákok között. Aki dolgozik – végezzen akár formális vagy informális munkát – inkább privilegizált, mintsem periférikus helyzetben van diáktársai körében; más szóval, nem szégyen diákként dolgozni, nemcsak a leszakadókra vagy a szegény diákokra jellemző a pénzkereseti lehetőségek iránti igény, ugyanis a megszokott és mindennap megélt fogyasztói szintet, a sajátos életmódot, életstílust finanszírozni kell.

Ebben a kontextusban, a további kutatás lehetőségétől sem elzárkózva, zárszóként feltehetjük a kérdést, hogy mennyiben jelent csapdát a diákok számára a vázolt helyzet. Azaz a társadalmi környezet generálta feszültség feloldására irányuló munka, a saját igényszint vagy szükségletek kielégítését célzó pénzszerzés meddig jelenti a diákéletmód fenntartását, illetve meddig tekinthetők a kimondott és kielégítetlen szükségletek a leírt sajátos diákéletmód velejáróinak?

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf 2000: *Bevezetés a szociológiába*, Budapest: Osiris.
- Castells, Manuel–Mollenkopf, John 1992: Is New York a Dual City? In Manuel Castells–John Mollenkopf (eds.): *Dual City. Restructuring New York*, New York: Russel Sage Foundation, 399–425.
- Centeno, Miquel Angel–Portes, Alejandro 2003: *The Informal Economy in the Shadow of the State*, Princeton University, CMD Working Paper #03-06, February.
- Gábor Kálmán 2000: *A középosztály szigete*, Szeged: Belvedere.
- Gábor Kálmán 2004: Mozaik 2001 – A perifériáról a centrumba: Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. *Erdélyi Társadalom. Szociológiai Szakfolyóirat*, 2004, 2., 9–23.
- Gál Katalin 2004: „Dobozolók, cápák, ószeresek” Informális gazdasági stratégiák Kolozsváron. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13, 47–63.
- Gergely Orsolya 2004: „Lakásból otthont” Kolozsvári egyetemisták lakásmintái. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13., 39–46.
- Harding, Philip–Jenkins, Richard 1989: *The Myth of the Hidden Economy. Towards a New Understanding of Informal Economic Activity*, Philadelphia: Open University Press.
- Hancz Imola–Péter László 2004: „Úgy érzem, hogy nagyon nehéz munkanélkülinek lenni...” Elemzési kísérlet a kolozsvári munkanélküli fiatalok pénzszerzési gyakorlatairól. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13., 65–74.
- Pásztor Gyöngyi–Péter László 2003. Kolozsvári magyar diákok: jelen és jövő. *Korunk*, 2003, 4., <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2003&chonap=4&cikk=101> (2004. április)
- Péter László 2003: Új szegények túlélési stratégiái. *Erdélyi Társadalom, Szociológiai Szakfolyóirat*, 2003, 1., 25–50.
- Portes, Alejandro 1994: The Informal Economy and its Paradoxes. In Neil J. Smelser and Richard Swedberg (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton–New York: Princeton University Press–Russel Sage Foundation, 426–449.
- Ruszuly Emese 2004: Lakótelepi munkáséletmód Kolozsváron. *WEB. Szociológiai Folyóirat*, 2004, 13, 25–38.
- Sassen, Saskia 1992: The Informal Economy. In Manuel Castells–John Mollenkopf (eds.): *Dual City. Restructuring New York*, New York: Russel Sage Foundation, 79–102.
- Sassen, Saskia 1994: *Cities in a World Economy*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Sik Endre 1996: Traktátus az informális gazdaság és a feketemunka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a posztoszocialista átalakulás során különösen. In *Rejtőzködő Jelen*: Budapest: Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 244–293.